दशम: पाठ: वाङ्मन:प्राणस्वरूपम्

स्मरणीय तथ्य

- 'वाङ्मन:प्राणस्वरूपम्' पाठ छान्दोग्योपनिषद् के छठे अध्याय के पञ्चम खण्ड पर आधारित है।
- छान्दोग्योपनिषद् उपनिषत्साहित्य का प्राचीन एवं प्रसिद्ध ग्रन्थ है ।
- छान्दोग्योपनिषद् आठ अध्यायों में विभक्त है।
- पाठ में आरुणि और उनके शिष्य श्वेतकेतु के संवाद के माध्यम से वाणी, मन और प्राण पर चर्चा की गई है ।
- छान्दोग्योपनिषद् के अनुसार मन अन्नमय है, प्राण जलमय है और वाणी तेजोमयी है।

बहुविकल्पात्मका: प्रश्ना:

1. 'वाङ्मन:प्राणस्वरूपम्' पाठ: कस्मात् उपनिषद: संगृहीत:?
क. कठोपनिषद: ख. तैत्तिरीयोपनिषद:
ग. छान्दोग्योपनिषद: घ. मुण्डकोपनिषद:

2. अयं पाठ: छान्दोग्योपनिषद: कस्मात् खण्डात् उद्धृत: अंश: अस्ति ?
क. पञ्चमखण्डात् ख. षष्ठखण्डात्
ग. सप्तमखण्डात् घ. नवमखण्डात्

3. आरुणि: कम् उपदिशति ?
क. आरुणिम् ख. श्वेतकेतुम्
ग. सखायम् घ. विश्वपाम्

4. क: प्रश्नं प्रष्टुम् इच्छति?
क. श्वेतकेतु: ख. आरुणि:
ग. मुनि: घ. पति:

5. 'पठितम्' इति पदस्य पर्यायपदं किम् अत्र प्रयुक्तम्?
क. कीदृशम् ख. अधीतम्
ग. अहम् घ. सर्वम्

6. श्वेतकेतु: कं प्रश्नं पृच्छति?
क. बालकम् ख. मुनिम्
ग. हिरम् घ. आरुणिम्

7. 'कश्च' अस्य सन्धि-विच्छेद: भवति-
क. क:+च ख. च+क
ग. कश्च घ. कच

8. श्वेतकेतु: कं प्रणामं करोति?
क. आरुणिम् ख. भूपतिम्
ग. नरपतिम् घ. बलिम्

9. 'सौम्य ! सावधानं शृणु।' अत्र क्रियापदं किम् ?
क. सौम्य ख सावधानम्
ग. शृणु घ. सौम्या

10. 'अहम् वन्दे ' अत्र 'अहम्' पदं कस्मै प्रयुक्तम्?
क. अहम् ख. वन्दे
ग. श्वेतकेतवे घ. केतवे

11. घृतोत्पत्तिरहस्यं क: वदति ?
क. आरुणि: ख. श्वेतकेतु:
ग. पाणि: घ. रवि:

12. भूय: भूय: प्रश्नं क: पृच्छति?
क. बालक: ख. गज:
ग. देव: घ. श्वेतकेतु:

13. 'का+इयम्' सन्धि: भवति -
क. केयम् ख. कयम्
ग. काइयम् घ. कइयम्

14. श्वेतकेतु: कस्य शिष्य: आसीत्?
क. ऋषे: ख. कवे:
ग. भूपते: घ. आरुणे:

15. आरुणि: कस्य गुरु: आसीत्?
क. वायो: ख. विष्णो:
ग. प्रभो: घ. श्वेतकेतो:

16. 'सौम्य' इति पदं कस्मै प्रयुक्तम्?
क. शिशवे ख. जन्तवे
ग. श्वेतकेतवे घ. भिक्षवे

17. क: सम्यक् अवगच्छति?
क. श्वेतकेतु: ख. मनु:
ग. अणु: घ. बिन्दु:

18. 'अध:' इत्यस्य पदस्य विपर्याय पदं किम् अत्र प्रयुक्तम्?
क. ऊर्ध्व: ख. मध्य:
ग. नीचै: घ. उपरि

19. 'वत्स !' इति क: कथयति?
क. हरि: ख. रवि:
ग. आरुणि: घ. बलि:

20. 'य: अणिष्ठ:' अनयो: पदयो: विशेषणपदं किम्?
क. य: ख. अणिष्ठ:
ग. य घ. अणिष्ठय

21. कस्य य: अणिष्ठ: तत् मन: ?
क. धनस्य ख. भक्तस्य
ग. अशितस्यान्नस्य घ. सूर्यस्य

22. 'कृ+ तुमुन्' प्रत्यये कृते सति-
क. कर्तुम् ख. कृ
ग. तुमुन् घ. कृतुमुन्

23. केषाम् अपां यः अणिष्ठः सः प्राणः ?
क. चन्द्राणाम् ख. मनुष्याणाम्
ग. पीयमानानाम् घ. लाभानाम्

24. एतत् सर्वं केन अवधारय?
क. मृगेण ख. मार्गेण
ग. जनकेन घ. हृदयेन

25. कः यादृशम् अन्नं गृह्णाति तादृशं तस्य चित्तादिकं भवति ?
क. घटः ख. पटः
ग. अश्वः घ. मानवः

26. 'सा वाक् ' अनयोः पदयोः विशेष्यपदं किम्?
क. वाक् ख. सा
ग. सावाक् घ. सावाक

27. कः आपोमयः भवति?
क. वृक्षः ख. ईश्वरः
ग. प्राणः घ. भक्तः

28. मथ्यमानस्य दध्नः अणिमा कुत्र समुदीषति?
क. ऊर्ध्वम् ख. प्राकट्म्
ग. घृतम् घ. अधीतम्

29. प्राणः कीदृशः भवति ?
क. आपोमयः ख. मानवः
ग. मनः घ. जनः

30. मनः कीदृशं भवति?
क. अन्नमयम् ख. आरुणिम्
ग. श्वेतकेतुम् घ. अधीतम्

बहुविकल्पात्मक-प्रश्नानाम् उत्तराणि

1. ग. छान्दोग्योपनिषदः
2. क. पञ्चमखण्डात्
3. ख. श्वेतकेतुम्
4. क. श्वेतकेतुः
5. ख. अधीतम्
6. घ. आरुणिम्
7. क. कः+च
8. क. आरुणिम्
9. ग. शृणु
10. ग. श्वेतकेतवे
11. क. आरुणिः
12. घ. श्वेतकेतुः
13. क. केयम्
14. घ. आरुणेः
15. घ. श्वेतकेतोः
16. ग. श्वेतकेतवे
17. क. श्वेतकेतुः
18. क. ऊर्ध्वः
19. ग. आरुणिः
20. क. यः
21. ग. अशितस्यान्नस्य
22. क. कर्तुम्
23. ग. पीयमानानाम्
24. घ. हृदयेन
25. घ. मानवः
26. क. वाक्
27. ग. प्राणः
28. क. ऊर्ध्वम्
29. क. आपोमयः
30. क. अन्नमयम्

अतिलघूत्तरीयाः प्रश्नाः

एकपदेन उत्तरत -

1. वाक् कीदृशी भवति ?
2. अन्नस्य कीदृशः भागः मनः ?
3. "वत्स! चिरञ्जीव" इति कः वदति?
4. भवता किं व्याख्यातम्?
5. मनः कीदृशं भवति?

अधोलिखितानां प्रश्नानाम् उत्तराणि लिखत -

6. 'अ' वर्णस्य उच्चारणस्थानं किम् अस्ति?
7. 'इ' वर्णस्य उच्चारणस्थानं किम् अस्ति?
8. 'ट' वर्णस्य उच्चारणस्थानं किम् अस्ति?
9. 'ल' वर्णस्य उच्चारणस्थानं किम् अस्ति?
10. 'व'वर्णस्य उच्चारणस्थानं किम् अस्ति?

निर्देशानुसारं रिक्तस्थानानि पूरयत-

11. अहं किञ्चित् प्रष्टुम् ----------------| (इष् - लट्लकारे)
12. मनः अन्नमयं ----------------------|(भू - लट्लकारे)
13. सावधानं ------------------------------|(श्रु- लोट्लकारे)
14. तेजस्विनावधीतम् --------------------|(अस्- लोट्लकारे)
15. श्वेतकेतुः आरुणेः शिष्यः--------------|(अस्- लङ्लकारे)

अतिलघूत्तरीय-प्रश्नानाम् उत्तराणि

1. तेजोमयी
2. अणिष्ठः
3. आरुणिः
4. घृतोत्पत्तिरहस्यम्
5. अन्नमयम्
6. कण्ठः
7. तालु

8. मूर्धा
9. दन्ताः
10. दन्तोष्ठम्
11. इच्छामि
12. भवति
13. शृणु
14. अस्तु
15. आसीत्

लघूत्तरीया: प्रश्ना:

पूर्णवाक्येन उत्तरत -

1. श्वेतकेतु: सर्वप्रथमम् आरुणिं कस्य स्वरूपस्य विषये पृच्छति?
2. वाक्, प्राण: मनश्च कीदृशाणि भवन्ति?
3. आरुणे: उपदेशस्य सार: किम् अस्ति?
4. सर्पि: किं भवति ?
5. आरुणिम् उपगम्य क: अभिवादयति?

लघूत्तरीया: प्रश्नानाम् उत्तराणि

1. श्वेतकेतु: सर्वप्रथमम् आरुणिं मनस: स्वरूपस्य विषये पृच्छति|
2. वाक् तेजोमयी प्राणः आपोमयः मनश्च अन्नमयं भवति।
3. आरुणे: उपदेशस्य सार: अस्ति यत् मनुष्य: यादृशम् अन्नादिकं गृह्णाति तादृशमेव तस्य चित्तादिकं भवति।
4. मथ्यमानस्य दध्न: योऽणिमा ऊर्ध्व: समुदीषति, तत्सर्पि: भवति।
5. आरुणिम् उपगम्य श्वेतकेतु: अभिवादयति।

दीर्घोत्तरीय-प्रश्ना:

1. अधोलिखितं अनुच्छेदं पठित्वा प्रश्नानाम् उत्तराणि लिखत -

गङ्गा भारतस्य प्रमुखा नदी अस्ति। गङ्गा हिमालयात् निस्सरति। मूलरूपेण अस्याः स्रोतः लघु: अस्ति परं पश्चात् अनेके निर्झराः आगत्य गङ्गायां मिलन्ति तदा अस्याः स्रोतः दीर्घः भवति। भारतीयजनाः गङ्गां मातेव पूजयन्ति। गङ्गाजलस्य प्रयोगः अनेकेषु कृषिक्षेत्रेषु धार्मिककार्येषु च भवति। एतस्याः जलं 'पवित्रम्' इति एतत् जनानां विश्वासः अस्ति। किन्तु अद्यत्वे जनाः गङ्गां दूषिता कुर्वन्ति। एतत्तु न करणीयम्। भारतीयः सर्वकारः अपि एतां निर्मलीकर्तुम् अभियानं चालयति। प्रधानमन्त्री श्रीनरेन्द्रमोदी अपि एतस्य कृते जनानाम् आहवानम् अकरोत्। अस्माकं कर्तव्यम् अस्ति यत् वयम् अपि गङ्गायाः स्वच्छतायै प्रयत्नं कुर्मः जनान् च प्रेरयामः।

I. एकपदेन उत्तरत-

(i) अस्माकं प्रमुखा नदी का अस्ति?

(i) गङ्गा कुतः निस्सरति

II. पूर्णवाक्येन उत्तरत-

(i) गङ्गायाः जलस्य प्रयोगः कुत्र भवति ?

(ii) जनानां कः विश्वासः अस्ति ?

III. निर्देशानुसारम् उत्तरत-

(i) 'पूजयन्ति' इति क्रियापदस्य कर्तृपदं किम् ?

(ii) 'तदा अस्याः स्रोतः दीर्घः भवति' अस्मिन् वाक्ये अव्ययपदं किम् ?

(iii) 'लघु:' इति पदस्य विलोमपदं किम् ?

(iv) 'प्रमुखा' इति पदस्य विशेष्यपदं किम् ?

IV. गद्यांशस्य उचितं शीर्षकं लिखत।

2. प्रधानाचार्यं प्रति एकं प्रार्थना-पत्रं लिखितम् अस्ति। मञ्जूषातः समुचितं पदं चित्वा रिक्तस्थानानि पूरयत-

सेवायाम्
(i)--------------------
प्रधानाचार्याः
क-ख-ग - विद्यालयः
राँची - नगरम्।
महोदयाः

सविनयं (ii)---------------- अस्ति यत् अहम् (iii)-------- कक्षायाः छात्रः अस्मि ।

संस्कृत- भाषायां (iv)--------------- अतीव रुचिः अस्ति ।

अहं प्रतिवर्षं (v)----------------- शत-प्रतिशतम् अङ्कान् प्राप्नोमि ।

अहम् (vi)--------------------- भाषाम् अग्रिम-कक्षायाम् अपि (vii)-------------------- इच्छामि।

अतः नवम्यां कक्षायां संस्कृत-पठनाय मह्यम् (viii)-------------------प्रदाय अनुग्रहं कुर्वन्तु, (ix)--------------

इति प्रार्थये।
धन्यवादाः ।
(x)------------शिष्यः
सुरेशः

अनुमतिं, निवेदनम्, भवताम्, मान्याः, मम, एताम्, भवन्तः, पठितुम्, संस्कृते, अष्टम्याः

मञ्जूषा - (अनुमतिं, निवेदनम्, भवताम्, मान्याः, मम, एताम्, भवन्तः, पठितुम्, संस्कृते , अष्टम्याः)

3. "प्रातः भ्रमणम् " इति विषयमधिकृत्य संस्कृतभाषायां पञ्च-वाक्यानि लिखत।

दीर्घोत्तरीय-प्रश्नानाम् उत्तराणि

I. (i) गङ्गा

(ii) हिमालयात्

II . (i) गङ्गाजलस्य प्रयोगः कृषिक्षेत्रेषु

धार्मिककार्येषु च भवति।

(ii) एतस्याः जलम् 'पवित्रम्' इति जनानां विश्वासः अस्ति।

III. (i) भारतीयजनाः

(ii) तदा

(iii) दीर्घः

(iv) नदी

IV . "गङ्गा-नदी" इति शीर्षकः।

2. i. मान्याः ii. निवेदनं

iii अष्टम्याः iv. मम

v. संस्कृते vi. एताम्

vii. पठितुम् viii. अनुमतिं

ix. भवन्तः x. भवताम्

3. 1. प्रातःकालस्य वेला स्वास्थ्य-कृते लाभप्रदा भवति।

2. प्रातःकाले मन्दः-मन्दः शीतलः पवनः वहति।

3. सर्वत्र मनोहराणि दृश्यानि भवन्ति।

4. बालकाः अस्मिन् समये उद्याने क्रीडन्ति।

5. मह्यं प्रातःकाले अध्ययनम् अतीव रोचते ।